

СЕМИНОЖЕНКО
Володимир Петрович – академік НАН України, голова Північно-Східного наукового центру НАН України і МОН України, генеральний директор Науково-технологічного комплексу «Інститут монокристалів» НАН України

АКАДЕМІЯ НА ШЛЯХУ РЕФОРМ. ЗДОБУТКИ І ВИКЛИКИ

Шановні колеги!

Я б, можливо, сьогодні з більшим задоволенням розповів про дуже цікаві наукові результати, отримані в НТК «Інститут монокристалів» у звітному році, однак мені необхідно підняти питання реформ – питання менш цікаве в науковому плані, але дуже важливе для Національної академії наук України.

Отже, реформування Академії дуже важливе, і зусилля, які докладаються до вирішення цього питання, та кроки, які вже зроблено, повинні мати великий коефіцієнт корисної дії для позитивних змін. Якщо ми правильно здійснимо реформи, це, безумовно, сприятиме піднесенню авторитету НАН України, поліпшенню сприйняття і в суспільстві, і в політикумі як науки загалом, так і самої Академії як інституції, розумінню того, що без передової науки розвиток України в сучасних умовах неможливий.

Чому саме зараз постало питання реформування діяльності Академії? Насамперед тому, що оновлення і розвиток – процес цілком природний для будь-яких прогресивних інституцій, однак стосовно Академії це ще й запит, сформований і новою суспільно-політичною ситуацією, і самими співробітниками Академії, адже в нашому середовищі обговорення різноманітних концепцій реформування НАН України триває вже багато років.

У жовтні минулого року, після обрання нового президента Академії та її керівництва, було розроблено і ухвалено план дій щодо реформування діяльності НАН України. Перші кроки вже зроблено, і я пропоную оцінити їх ефективність, обговорити, що потрібно зробити далі, зрозуміти, які виклики чекають на нас попереду.

Ми вже прийняли оновлену редакцію Статуту Національної академії наук України. Це помітний крок уперед, оскільки зміни у Статуті назріли через необхідність привести його у відповідність до норм чинного законодавства – змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», прийня-

тих Верховною Радою України в жовтні минулого року. Також було оновлено положення Статуту за рекомендаціями Наукового комітету Національної ради України з питань розвитку науки і технологій та за пропозиціями громадських наукових об'єднань, ініціативних груп, створених співробітниками Академії.

Нова редакція Статуту містить положення щодо створення Науково-технічної ради при Президії НАН України та науково-координаційних рад секцій НАН України, визначення їх повноважень, а також передбачає можливість започаткування при наукових установах Академії наглядових рад. Зазначені наукові ради вже створено і вони почали працювати, що також є необхідним кроком на шляху реформування Академії. Науково-технічна рада має посилити роль НАН України у формуванні та реалізації державної наукової, науково-технічної та інноваційної політики, сприяти практичному впровадженню наукових розробок наших установ, а науково-координаційні ради секцій мають допомогти вдосконаленню структури НАН України, осучасненню напрямів роботи та сприяти дієвій координації найважливіших напрямів міждисциплінарних досліджень.

Окремо хочу відзначити, що розпочали свою діяльність створені наприкінці минулого року робоча група НАН України з моніторингу законодавства України у науковій, науково-технічній та інноваційній сферах та комісія НАН України з питань комунікацій із суспільством і популяризації наукової діяльності. Це важливі напрями, і ми сподіваємося на плідну роботу цих органів.

Проблема оперативного моніторингу законодавства стоїть сьогодні дуже гостро. В останні роки так склалося, що Академія не відігравала активної ролі у зміні законодавства в науковій сфері, практично не маючи ані впливу на цей процес, ані можливості відстоювати свої інтереси. Великі надії ми поклали на створення Національної ради України з питань розвитку науки і технологій, багато зусиль було докладено, щоб її очолив Прем'єр-міністр України, до складу Наукового комітету увійшло багато достойних науковців, але, будьмо

відвертими, Національна рада не має достатніх важелів впливу.

Крім того, для підвищення ефективності діяльності робочої групи НАН України з моніторингу законодавства і створення реальних можливостей для того, щоб працювати на випередження, а не лише констатувати постфактум зміни в законодавстві, потрібно було б в Апараті Президії НАН України сформувати професійну групу, яка б відповідала за цей напрям, щоденно моніторила законодавчі ініціативи на рівні Верховної Ради України та її профільних комітетів і щотижня проводила б засідання, щоб оперативно аналізувати ситуацію і приймати своєчасні рішення.

Академія також докладає зусиль до посилення своїх позицій у державі та суспільстві. На сьогодні найвпливовішою гілкою влади у формуванні державної політики є інститут Президента України, а конституційним органом у його підпорядкуванні — Рада національної безпеки і оборони, і тому важливою подією для нас стало включення до її складу президента НАН України. Це сталося вперше за останні 15 років і свідчить про підтвердження статусу Академії як вищої державної наукової організації в Україні. Свого часу при РНБО України діяла Рада з науково-технологічної безпеки. На мою думку, варто було б відновити таку структуру і створити раду на чолі з президентом НАН України, що дало б можливість Академії виносити на порядок денний засідань РНБО питання, які є важливими для розвитку наукової сфери, а також ініціювати зміни до законодавства в галузі науки і техніки.

У деяких стратегічних питаннях ми маємо бути більш активними. Зокрема, це стосується участі Академії у формуванні нового переліку пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності, який визначається на довгостроковий період. На жаль, минулого року час підготовки оновленого переліку було упущено і, відповідно, МОН України перебрало на себе ініціативу, намаглося реалізувати лише свою власну політику. Однак, скажімо, у галузі матеріалознавства саме завдяки активній позиції представників

Академії в експертній групі вдалося досягти затвердження більш-менш прийнятних напрямів, які є сучасними і справді потребують розвитку на сьогодні.

На порядку денному повинно також стояти питання входження представників Академії до складу колегій міністерств та обласних держадміністрацій, забезпечення нашої постійної присутності на засіданнях Кабінету Міністрів України.

Залучення і підтримка молоді в науковій галузі є життєво важливим питанням існування науки в нашій країні загалом. Оновлена редакція Статуту НАН України містить таку нову для Академії форму надання підтримки молоді, як гранти НАН України дослідницьким лабораторіям/групам молодих вчених Академії для проведення досліджень за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки, а також принципи програми постдокторальних досліджень у НАН України. Позитивним кроком у цьому напрямі є також те, що Академії вдалося домогтися виділення на 2021 р. додаткових 60 млн грн для будівництва службового житла для молодих вчених. І хоча це невелика сума, але і вона є позитивним сигналом для молоді.

Безперечно, помітним зрушенням у підвищенні ефективності діяльності Академії є запускування диференційованого підходу до розподілу базового фінансування наукових установ НАН України за результатами їх наукової та науково-організаційної діяльності. Додаткові бюджетні кошти 2020 р. було розподілено між установами в межах відділень з урахуванням результатів державної атестації. І хоча обсяг фінансування для розподілу був скоріше символічним, заохочувальним, це — вдалий перший крок. Президент Академії неодноразово наголошував на важливості і необхідності відділенням створити власну систему рейтингування. Однак відразу розпочалися малопродуктивні дискусії щодо «найкращого» підходу, які тривають і досі.

Так якою має бути «найкраща» система рейтингування? На мій погляд, рейтингування передусім має вирішувати головне завдання — надати кожній установі можливість підвищи-

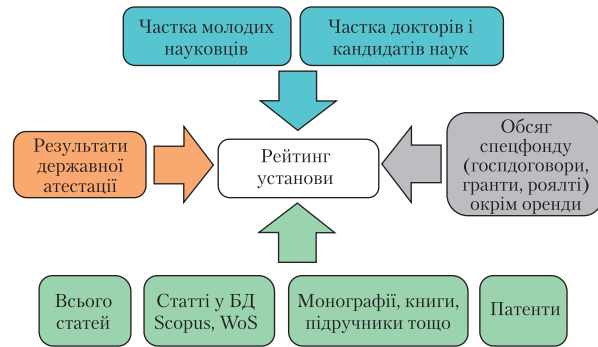

Рис 1. Модель рейтингування наукових установ НАН України

ти рейтингову оцінку, мотивуючи її розвивати свої сильні сторони, а «формула» рейтингування має враховувати унікальність кожної установи всередині свого відділення. Саме тому види та кількість показників для рейтингування повинні забезпечувати рівні можливості для всіх установ Академії.

Крім того, ключовим елементом розподілу фінансування має стати вчений — співробітник установи на науковій посаді — основна ланка досягнень і здобутків Академії. Саме тому, на мій погляд, рейтингування має здійснити перехід до фінансування наукових установ у розрахунку на одного науковця.

Наша пропозиція полягає у тому, щоб рейтингування здійснювалося за такими складовими оцінки діяльності установ (рис. 1):

- 1) чисельність та якість кадрового складу установи;
- 2) якість наукового продукту установи;
- 3) фінансова ефективність використання наукових результатів установою;
- 4) результати державної атестації як інтегральний показник.

Перша складова містить два критерії оцінки — чисельність висококваліфікованих наукових працівників (докторів наук, докторів філософії, кандидатів наук) та чисельність молодих науковців; обидві віднесені до загальної чисельності наукових працівників установи.

Друга складова містить чотири критерії:

- а) загальна кількість статей, віднесена до загальної чисельності наукових працівників установи;

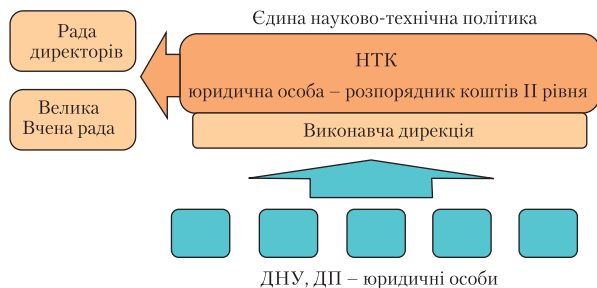

Рис. 2. Модель створення об'єднань установ НАН України на прикладі науково-технологічного комплексу

б) кількість публікацій у наукових журналах, що індексуються у наукометричних базах Web of Science Core Collection і Scopus, віднесена до загальної чисельності наукових працівників установи;

в) кількість монографій, рецензованих збірників наукових праць, книг, підручників, довідників тощо, віднесена до загальної чисельності наукових працівників установи;

г) кількість отриманих патентів на винахід та патентів на корисну модель, віднесена до загальної чисельності наукових працівників установи.

Третя складова враховує обсяг спеціального фонду бюджету установи, крім оренди (гранти Національного фонду досліджень України, міжнародні гранти і програми, обсяги замовлень промисловості та інші небюджетні джерела, не заборонені законодавством), віднесений, знов-таки, до загальної чисельності наукових працівників установи.

Четверта складова — це результати державної атестації наукової установи. Як кількісний показник тут пропонується використовувати середнє значення балів самооцінювання та оцінки експертів.

Всі ці параметри потрібно брати за останні три роки відповідного періоду.

Таким чином, розрахунок рейтингу установи пропонується здійснювати лише на основі питомих показників.

Водночас пряме застосування системи рейтингування може призвести до небажаного на сьогодні дисбалансу у фінансуванні наукових

установ, які за результатами рейтингування не будуть віднесені до групи лідерів. Для уникнення цього пропонується виходити з принципу, що різниця фінансування у розрахунку на одного наукового співробітника між першою та останньою установами у рейтингу не повинна, скажімо на 2021 р., перевищувати 10%. У подальшому від цього можна буде відмовитися.

Переконаний, що запропонована система є достатньо мотиваційною для підвищення як наукових, так і фінансово-господарських показників наукових установ.

Ще одним важливим напрямом реформ в Академії є оптимізація мережі наукових установ. На сьогодні ми розпочали процес ліквідації і передали на приватизацію фактично лише ті організації, які і так уже давно не працюють. До справжньої оптимізації ми ще навіть не наблизилися. Загалом я противник ліквідації установ. Зараз у нас така ситуація, що буквально кожного вченого потрібно берегти і плекати, бо нових найближчим часом багато не буде. На мою думку, одним з найдієвіших шляхів є оптимізація через об'єднання наукових установ і державних підприємств, тобто створення науково-технічних (технологічних, інноваційних) комплексів (рис. 2).

До структури науково-технічного комплексу входять наукові установи та державні підприємства, керівники яких формують виконавчу дирекцію, яка організовує і координує поточну роботу. При цьому головна установа є юридичною особою — розпорядником коштів другого рівня, а єдина науково-технічна політика реалізується через Велику вчену раду, до складу якої входять представники вчених рад суб'єктів науково-технологічного комплексу, і Раду директорів, діяльність і повноваження якої визначено статутом НТК. Зазначу, що багаторічний досвід НТК «Інститут монокристалів» НАН України засвідчив високу ефективність такої моделі організації науково-технічної діяльності, оскільки вона є гнучкою і дає змогу досить швидко формувати нові напрями і пріоритети, оптимально перерозподіляти кошти і, таким чином, вчасно реагувати на зміни і

виклики нашого швидкоплинного сьогодення та нові пріоритети.

На жаль, законодавство щодо таких об'єднань на сьогодні недосконале і не дозволяє в повному обсязі використовувати їх потенціал, а тому нам потрібно докласти зусиль для внесення необхідних змін у законодавчо-нормативну базу. Такі зміни вже підготовані, пройшли експертизу Національної академії правових наук України і перебувають на розгляді в профільному комітеті Верховної Ради України.

Важливим питанням є комерціалізація наукових результатів, для підвищення ефективності якої потрібно запустити механізми взаємодії бізнесу та науки через реалізацію прав інтелектуальної власності, започаткувати систему стимулів для заохочення інвестицій у наукову сферу через надання можливості створення на основі інтелектуальної власності державних наукових установ відповідних стартапів або інших інноваційних структур.

У час «диджиталізації» правильна інформаційна політика дуже важлива, і тут також є здобутки — робота пресслужби НАН України значно поліпшилася, її укомплектовано кваліфікованими фахівцями, які вже відчули нові можливості та меншу обмеженість у своїх діях. Однак, незважаючи на рішення Комісії з питань комунікацій із суспільством і популяризації наукової діяльності, пресслужбу й досі не виведено в окремий підрозділ, у вигляді самостійної структури, з якою Комісія має працювати у ролі, так би мовити, наглядової ради.

Зрозуміло, що Академію мають не тільки «чути», а й «бачити» у цифровому просторі. Так, ще в 2015 р. було зареєстровано YouTube-канал Академії, але на сьогодні він має «аж» 65 підписників, хоча інші україномовні канали, присвячені науці та започатковані звичайними громадянами, мають сотні тисяч підписників і мільйони переглядів. Комісія НАН України з питань комунікацій із суспільством і популяризації наукової діяльності активно працює в цьому напрямі, знайдено можливості забезпечити творчу групу необхідною апаратурою, тож, сподіваємося, найближчим часом ситуація зміниться на краще.

Завершити хочу нагальним питанням оновлення персонального складу Академії. Це питання в силу зрозумілих обставин активно використовується проти нас з боку суспільства та урядових структур.

Вважаю, що нам необхідно прийняти рішення та провести позачергові вибори дійсних членів (академіків) і членів-кореспондентів НАН України з прийняттям чітких вікових критеріїв і забезпеченням представництва регіонів через участь регіональних наукових центрів у процедурах формування вакансій та висунення кандидатів. Це дозволить суттєво омолодити склад Академії, особливо членів-кореспондентів, осушаснити ті наукові напрями, які представляють члени Академії, показати суспільству і політикуму, що реформування проходить «по всіх фронтах». До того ж це дозволить збільшити кількість молодих, але вже досвідчених членів Академії у керівних органах НАН України.

Дякую за увагу!